

■ ŘEMESLA
■ TRADICE
■ TECHNIKA

Lidové řezbářství

■ Marek Minář

GRADA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

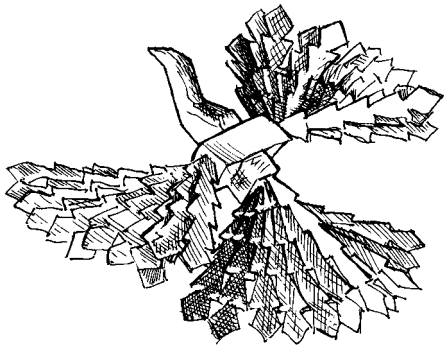
Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

ÚVOD 7**Dřevo 8**

- Druhy dřeva 8
- Skladování dřeva 8
- Základní řezy ve dřevě 9

Nástroje 10

- Nože 10
- Dláta 11
- Ostatní řezbářské nástroje 12
- Vyřezávané řezbářské nástroje 13
- Držení nástrojů 14
- Držení nástrojů 15
- Uchycení dřeva 16
- Uchycení dřeva 17
- Zásady broušení 18

Pracovní postupy 19

- Linka 19
- Vruborez 20
- Tvarování průchozích otvorů 21
- Lišty 22
- Lišty 23
- Lišty 24
- Stromečky 26
- Varečka, lzíce 27
- Nízký reliéf 29
- Forma na těsto 30
- Mísa 31
- Listy 32
- Dřeváky 33
- Ptactvo 34
- Zvířectvo 35
- Figura 36
- Figura 37
- Paže 38
- Dlaň, prsty 39
- Hlava 40
- Hlava 41
- Vlasy 42
- Drapérie 43
- Vykládání dřevem 44
- Vykládání dřevem 45
- Vybíjení kovem 46
- Vylévání cinem 47
- Malování, povrchové úpravy 48
- Povrchové úpravy 48
- Vypalování, zakuřování 49
- Vypalování 50

- Zakuřování 51
- Základy restaurování 52

TECHNOLOGIE 53**Dům 54**

- Trámy a sloupy 54
- Štíty a stěny 55
- Střechy 56
- Branky 57
- Dveře 58
- Okna 59

Nábytek 60

- Lavice 60
- Židle 61
- Křesla 64
- Stoly 66
- Truhly 67
- Skřínky 70
- Skříně 73
- Postele 74
- Kolébky 76
- Konzoly, police 78
- Lžičníky 80
- Svícný 82
- Hodiny 84
- Kazety 86

Nádobí 89

- Lžice 89
- Nádoby 92
- Naběračky 94
- Slánky 97

Hospodářství 100

- Válečky 100
- Formy 101
- Lisy 104
- Přeslice 106
- Mandlovací prkna, písty 108
- Džbery 110
- Sudy 111
- Úly 112
- Pouzdra na brousky a kosy 114
- Jha 116
- Zvonce 118
- Nářadí, nástroje 120
- Užitkové figury 121

OBSAH

Doprava 124

Obuv 124

Dopravní prostředky 125

Hole 126

Víra 130

Sakrální sochy 130

Předkřesťanské idoly 134

Náhrobky 135

Betlémové figurky 136

Votivní předměty 138

Řezby umisťované do sklenic 139

Zábava 140

Sochy 140

Hudební nástroje 142

Masky 144

Řehtačky 147

Hračky 148

Loutky 150

Štufenverky 151

Fajfky 152

Myslivost 153

Hlavlomy 154

Slovníček 155

Literatura 156

Slovníček 155

Literatura 156

Úvod

Kuchyně v Kutterlingu. Volně nakresleno podle obrazu z roku 1898 od Wilhelma Leibla. Na obraze je vidět nejpoužívanější způsob práce lidových řezbářů, a to řezba nožem do dřeva drženého pouze rukou

Druhy dřeva

Listnaté dřeviny kruhovitě pórovité (na příčném řezu jsou zřetelné do kruhů seřazené cévy jarního dřeva)

Akát – žlutozelená běl, žlutohnědé, velmi tvrdé, obtížně opracovatelné jádro.

Dub – světle šedá běl, šedožluté tvrdé jádro, výrazná kresba. Používané pro svou trvanlivost i dekorativnost

Jasan – nažloutlá běl i jádro, výrazná kresba, tvrdé, pružné dřevo. Pro výrazné cévy a nepříjemnou chuť nevhodné pro výrobu nádobí, podobně jako výše zmíněné dřeviny

Jilm – nažloutlá běl, hnědé jádro, středně tvrdé, křehké dřevo

Listnaté dřeviny roztroušeně pórovité (na příčném řezu jsou cévy rovnoměrně rozloženy, kromě ořechu jsou nevýrazné)

Brslen evropský – keř s šedožlutým, velmi tvrdým, hustým dřevem. Používán, podobně jako zimostřez na jemné, drobné práce

Zimostřez – nažloutlé, velmi husté tvrdé dřevo

Habr – šedobílé dřevo, tvrdé, pevné, výrazné dřeňové paprsky – na podélném řezu viditelné jako „zrcátka“

Buk – světle hnědé až narůžovělé, tvrdé dřevo, používané pro hladký povrch na řezu pro výrobu lžic apod.

Hrušeň – červenohnědé dřevo. Podobně jako následující ovocné dřeviny tvrdé, husté, se zajímavou kresbou, v lidovém řezbářství spojují několik vlastností: dostupnost, dekorativnost i dobrou opracovatelnost

Švestka – nažloutlá běl, načervenalé hnědé jádro

Jabloň – načervenalá běl, načervenalé hnědé jádro

Třešeň – nažloutlá běl, červenožluté až červenohnědé jádro

Ořech – šedobílá běl, šedohnědé až hnědé jádro, tvrdé dřevo

Javor – bílé, lehce nažloutlé dřevo, s drobnými „zrcátky“

Bříza – žlutobílá, žlutošedé dřevo, středně tvrdé

Olše – narůžovělé středně tvrdé dřevo

Lípa – nažloutlé, měkké, snadno opracovatelné dřevo

Topol – šedobílé, šedožluté měkké, řídké dřevo, na řezu vystupují dřevní vlákna, „chlupatí“

Osika – šedobílé, šedožluté měkké dřevo, hustší než topol

Jehličnaté dřeviny (typický je výrazný rozdíl mezi letokruhy jarního a letního dřeva)

Borovice – nažloutlá běl, jádro se na vzduchu zabarví do červenohněda, smolnaté, měkké dřevo

Smrk – nažloutlé, měkké dřevo, snadno opracovatelné, s přihlídnutím ke zvýšené štípatelnosti

Jedle – světle žlutohnědé měkké dřevo, na řezu „chlupatí“

Modřín – nažloutlá běl, červenohnědé jádro.

Středně tvrdé dřevo, s výraznými suky, snadno štípatelné, pro řezbářství málo vhodné

Skladování dřeva

a) Čerstvě pokácený kmen je třeba nejprve částečně zbavit kůry. Při úplném odstranění kůry dochází při následujícím rychlém vysychání ke vzniku trhlin. Ponechání kůry po celé ploše kmene vede k zapaření dřeva a k jeho hnilobě a znehodnocení.

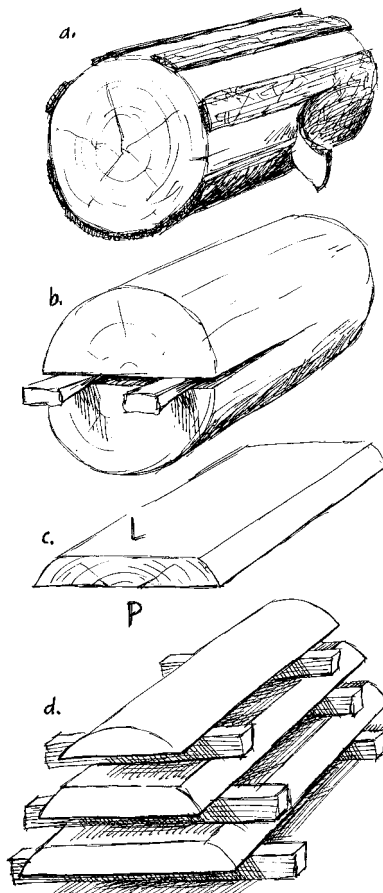
Kůru je vhodné částečně odstranit v podélných páscech, vedoucích po letech dřeva i kůry. Někdy je doporučováno odkornění ve spirálových páscech, což je ale poměrně náročnější a efekt je prakticky stejný. Čelní plochy kmene je po částečném vyschnutí na povrchu vhodné natřít barvou, což omezí vznik a zejména délku koncových trhlin

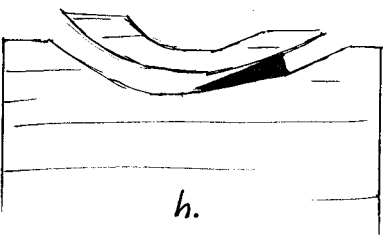
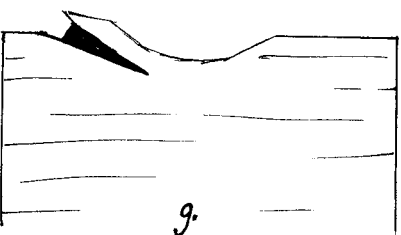
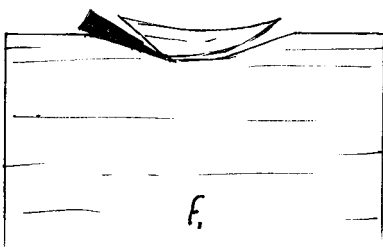
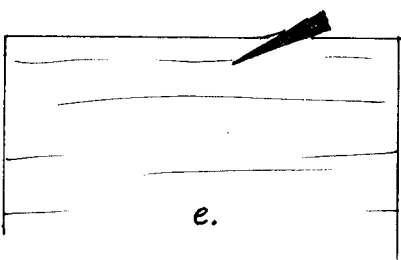
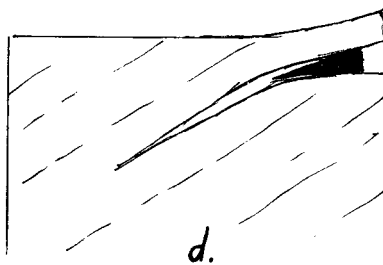
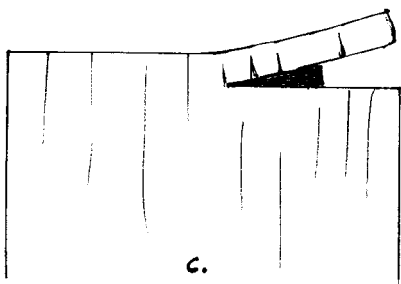
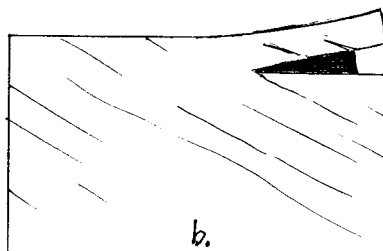
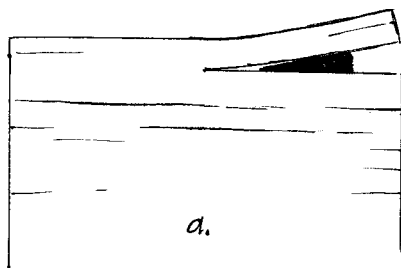
b) Pro částečné urychlení a zkvalitnění odchodu vody z dřevní hmoty je užitečné rozštípnutí špalku. Pro vysychání je třeba špalky stavět na hranolky či latě, tak aby nestály přímo na holé zemi. Tím je umožněn přístup vzduchu a dřevo se tak na těchto plochách nezapaří

c) Prkna a fošny nařezané z kmene mají dvě strany, tradičně označené jako levá a pravá. Levá je blíž k obvodu kmene a pravá naopak blíže dřeňi. Toto označení má význam při

sestavování prken do větších ploch, kdy je třeba přihlídnout k průběhu borcení dotyčné desky. Levá strana má více nově narostlého obvodového dřeva, tedy bělí a vysychá tedy více. Pravá strana má větší poměr zralého, staršího dřeva, tedy jádra, jehož změny při vysychání nejsou tak výrazné. Toto rozdělení se využívá též při řezbě, kdy je na levé straně měkkší dřevo než na pravé. Existuje ale řada výjimek, neboť například běl u dubu je úzká, pro řezbu se nepoužívá a celá se odstraňuje. Naopak u lípy je rozdíl mezi jádrem a bělí minimální

d) Pro kvalitní vysychání je třeba zajistit proudění vzduchu mezi deskami pomocí prokladů

Základní řezy ve dřevě

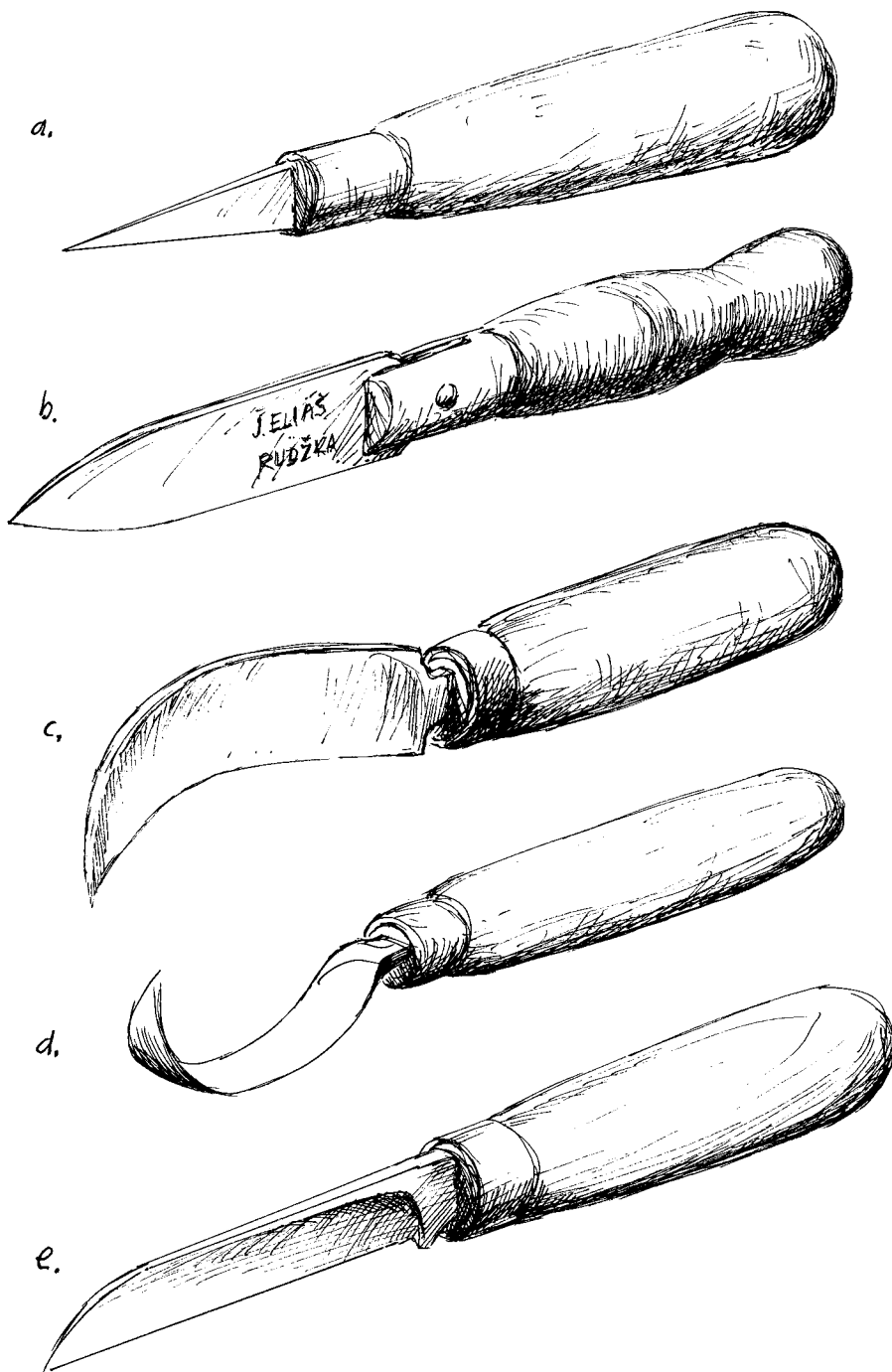
- Řez podél dřevních vláken je nejsnazší, problematické bývá při odebrání větší tloušťky změna řezu na štípání. To může přinést menší přesnost a čistotu řezu, který je potom třeba dalším řezem začistit
- Řez vedený šikmo po vláknech je o něco obtížnější, přináší ale čistě opracovanou plochu, kde nehrozí odštípnutí dřeva nežádoucím směrem. U všech řezů prováděných ve dřevě je vždy lepší odebrat menší třísku, neboť nástroj se snáze ovládá a rovněž vizuální kontrola řezu je lepší
- Řez prováděný kolmo přes léta vyžaduje větší tlak na nástroj a rovněž přestože je obecně při řezbě používat kvalitně naostřené nástroje, v tomto případě je to dvojnásob nutné. Při použití neostrého dláta či nože se dřevní vlákna od sebe odtlačují a na opracované ploše vznikají nehezky praskliny
- Řez proti vláknům je zcela nevhodný, pouze při použití velmi ostrých nástrojů ovládaných zkušeným řezbářem je jej možné výjimečně použít. Ostří ale musí odebrat jen nízkou třísku a musí být vedeno tahem dopředu a současně do strany
- Při řezání prohlubní nebo všeobecně hlubších zářezů je lepší postupovat řadou několika menších řezů, spíše než jedním nebo dvěma mohutnými. Ty je možné použít v počátku práce, například při hrubém opracování sochy, kdy ještě nezáleží na přesnosti, ale na rychlosti ubírání. Vyobrazen je počínající řez, vedený po vláknech
- Následuje řez v protisměru, kterým je dřevo odříznuto, v případě hlubšího nebo delšího řezu je spíše odštípnuto
- Další prohlubování je opět provedeno počátečním řezem do hloubky
- Dokončení tvaru je provedeno protisměrným řezem, který musí přesně navazovat na předchozí zářez

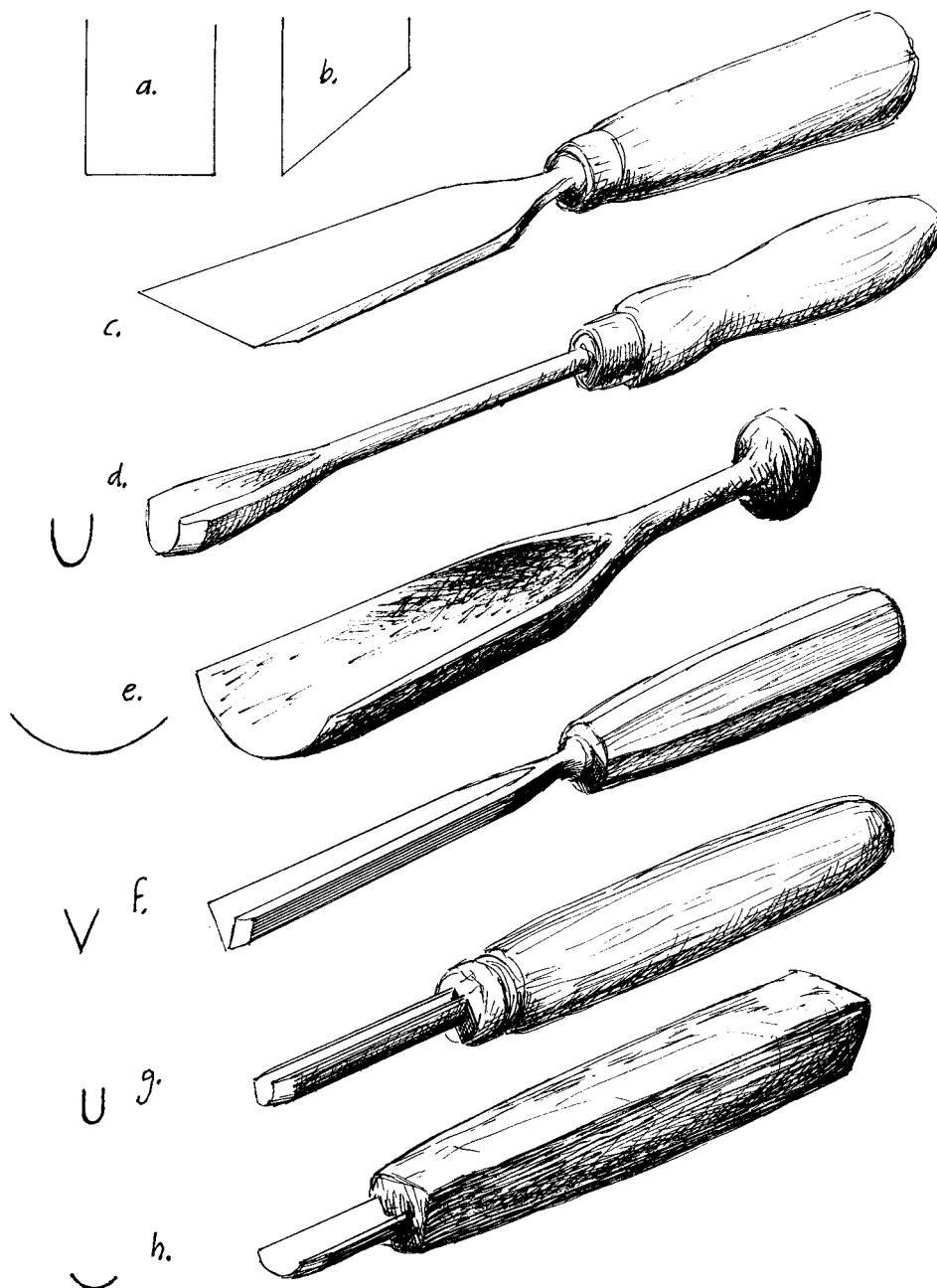
Nože

- a) V lidovém řezbářství byly používány nej-
různější druhy nožů, běžně používaných
pro další běžné činnosti. Speciální řezbář-
ské nože se příliš nevyskytují, pro lidového
řezbáře ale nebyl velký problém si upravit
obyčejný nůž, neboť i menší hospodářství
bývala zařízení na drobné opravy hospo-
dářského nářadí

Vyobrazen je pastýřský nůž s trojúhelníko-
vou čepelí, zvláště vhodnou pro řezbu vru-
bořezových trojúhelníků. Tyto pastýřské
nože byly často zdobeny řezbou, vybíjením
nebo vyléváním cínem

- b) Pro řezbu byly hojně využívány továrně
vyráběné zavírací nože, kudly. Vyobrazený
exemplář je vyroben firmou Eliáš v Rudžce.
Střenka je vysoustruhovaná, některé kusy
jsou zdobeny pásky, které vzniknou opá-
lením při soustružení, přiložením dřeva
k rotujícímu předmětu
- c) Srpový nůž, opět používaný v různých
variantách. Zahnutá plochá čepel umožňuje
snazší vedení ve dřevě, neboť tento tvar
brání uklouznutí čepele na stranu
- d) Prohnutý, zahnutý nůž, jehož čepel je opro-
ti předchozímu noži prohnutá v kolmém
směru. Toto prohnutí se využívalo zejména
při řezbě prohlubní, například při výrobě
vařeček a lžic
- e) Improvizace lidového řezbáře, vytvořená
z upravené břitvy. Držadlo břitvy je zbrou-
šeno a zasazeno do dřevěné rukojeti. Proti
rozštípnutí je dřevo zajištěno kovovým
kroužkem

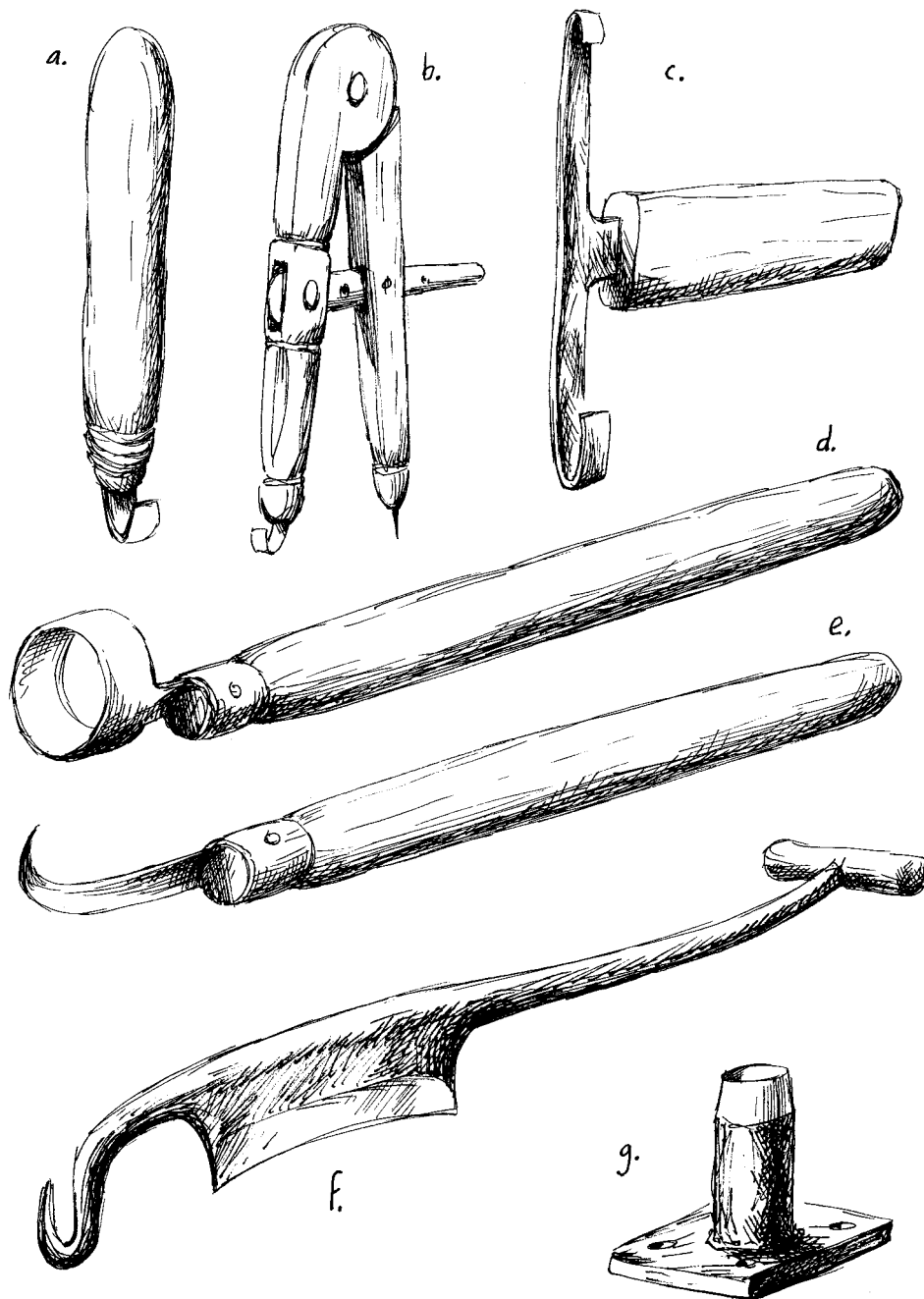

Dláta

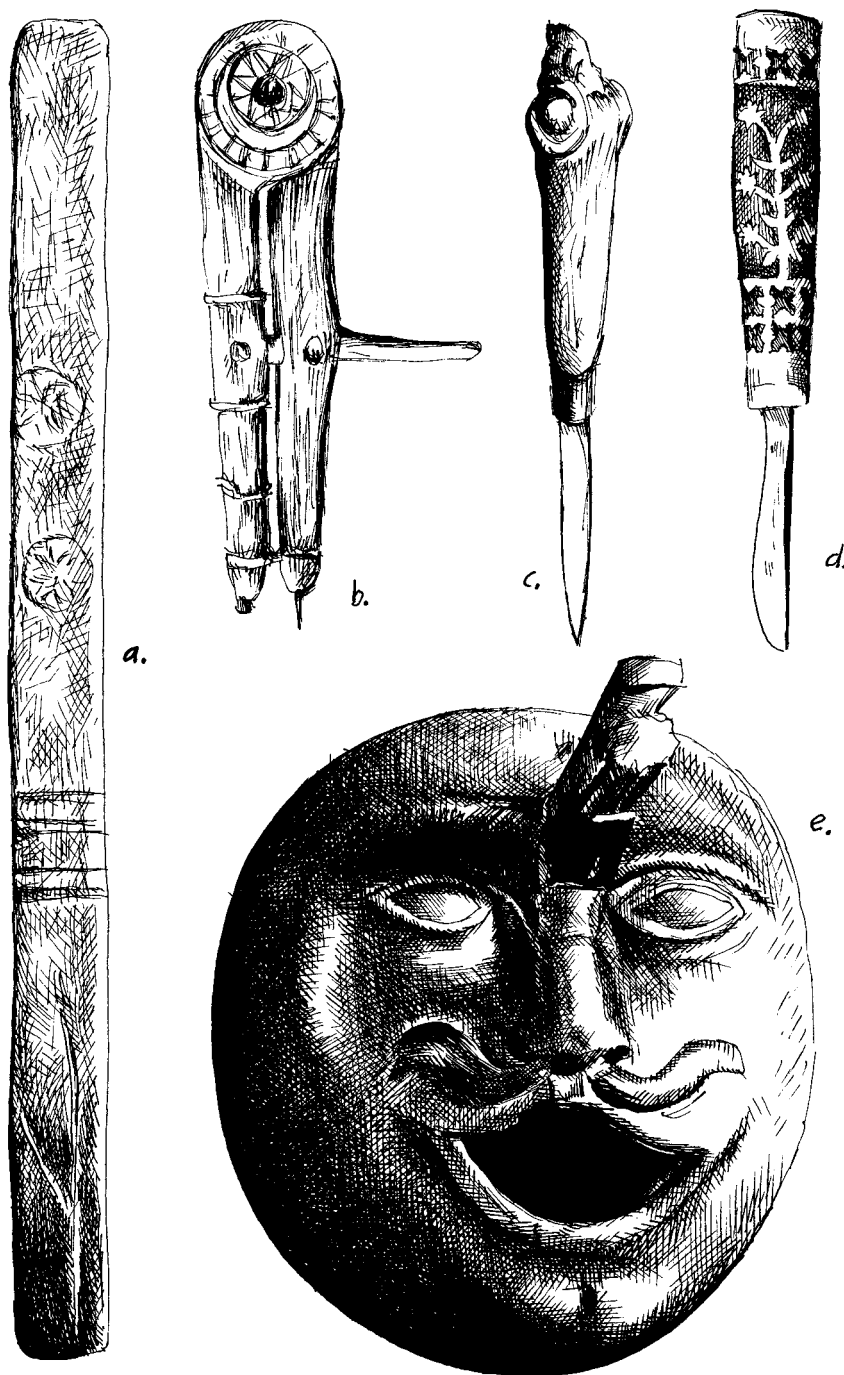
- a) Rovné dláto
- b) Kosé dláto
- c) Rovné dláto ve dřevěném držadle opatřeném proti rozštípnutí kovovým kroužkem. Nejrozšířenější typ dláta, používaného nejprve při truhlářských nebo tesařských pracích nezbytných pro zdárný chod hospodářství. Následně byla tato dláta používána i při „neužitečné“ umělecké činnosti
- d) Profilové, půlkulaté dláto, vykované z kulačiny, zasazené do držadla od šroubováku
- e) Profilové dláto, vykované z jednoho kusu železa, s rozšířenou koncovou částí pro úder kladivem. V tomto případě je samozřejmě nevhodné použití dřevěné palice. Vyobrazený kus byl používán při výrobě dřeváků
- f) Kozí noha, věčko, klínočka. Poslední ze základní sady řezbářských dlát, obsahující ještě rovné, kosé a půlkulaté dláto. Zde vyobrazené dláto je profesionální řezbářské, se standardní osmihrannou rukojetí bez kovového kroužku
- g) V lidovém řezbářství bylo využíváno rozsáhlé spektrum nástrojů, od běžných nožů a truhlářských dlát, přes profesionální nástroje až po různé improvizace. Toto vyobrazené dlátko bylo vyrobeno z přístřešeného drátu od deštníku, zasazeného do dřevěné rukojeti, zajištěné omotaným drátem
- h) Další provedení dláta vyrobeného z dostupných, například nalezených materiálů. Tentokrát je jako čepel použito ocelové psací pero, s naostřenou hranou, zasazené do čtyřhranné rukojeti. Tvary těchto násad byly rovněž rozličné, od jednoduchých válcových, přes čtyřhranné, kuželovité, jehlancovité až po profesionální osmihranné. Rovněž dřeviny používané pro tyto rukojeti byly velmi různé, snad kromě jehličnatých, které jsou pro svou snadnou štipatelnost pro toto použití až nebezpečné. Existovala tedy držadla z měkké lípy, z polotvrdých ovocných dřevin a též z tvrdého dubu

Ostatní řezbářské nástroje

- a) Řezný háček, nástroj na řezání linek. Do dřevěné rukojeti zasazený ohnutý vykováný háček s naostřenou hranou. Používal se k řezání žlábků do šindelů
- b) Řezné kružídlo pro vykružování kruhových ornamentů. Na koncích a kolem otvoru je dřevo zpevněno stažením. Kloub i tyč posuvná v otvoru jsou poměrně ztuha pohyblivé, aby se při práci nezměnil poloměr kružnice. Některá kružídla proto mají v posuvné tyči několik otvorů pro pevné zajištění daného poloměru kolíčkem
- c) Zdvojený řezný háček vychází z podobného nástroje na výrobu drážek v šindelích. Na obou koncích jsou háčky pro dvě šířky řezu. Celé „těčko“ je zasazeno do poměrně mohutné dřevěné násady, takže není zapotřebí ji stahovat
- d) Kruhový nůž, dláto. Podobně jako u všech lidových nástrojů i zde existuje řada variant, lišících se délkou rukojeti, způsobem uchycení železa v držadle i úhlem mezi držadlem a ostřím. Vyobrazený nástroj se používal při výrobě dřeváků na vybírání dřeva z nehlubších míst
- e) Nůž, hák na výrobu dřeváků, podobně jako výše vyobrazený pro práci v hloubi dřeváku
- f) Páka s řeznou hranou, používaná při výrobě obuvi. Vyobrazený kus byl používán v Anglii
- g) Trubka s ostrou hranou pro výrobu tyček

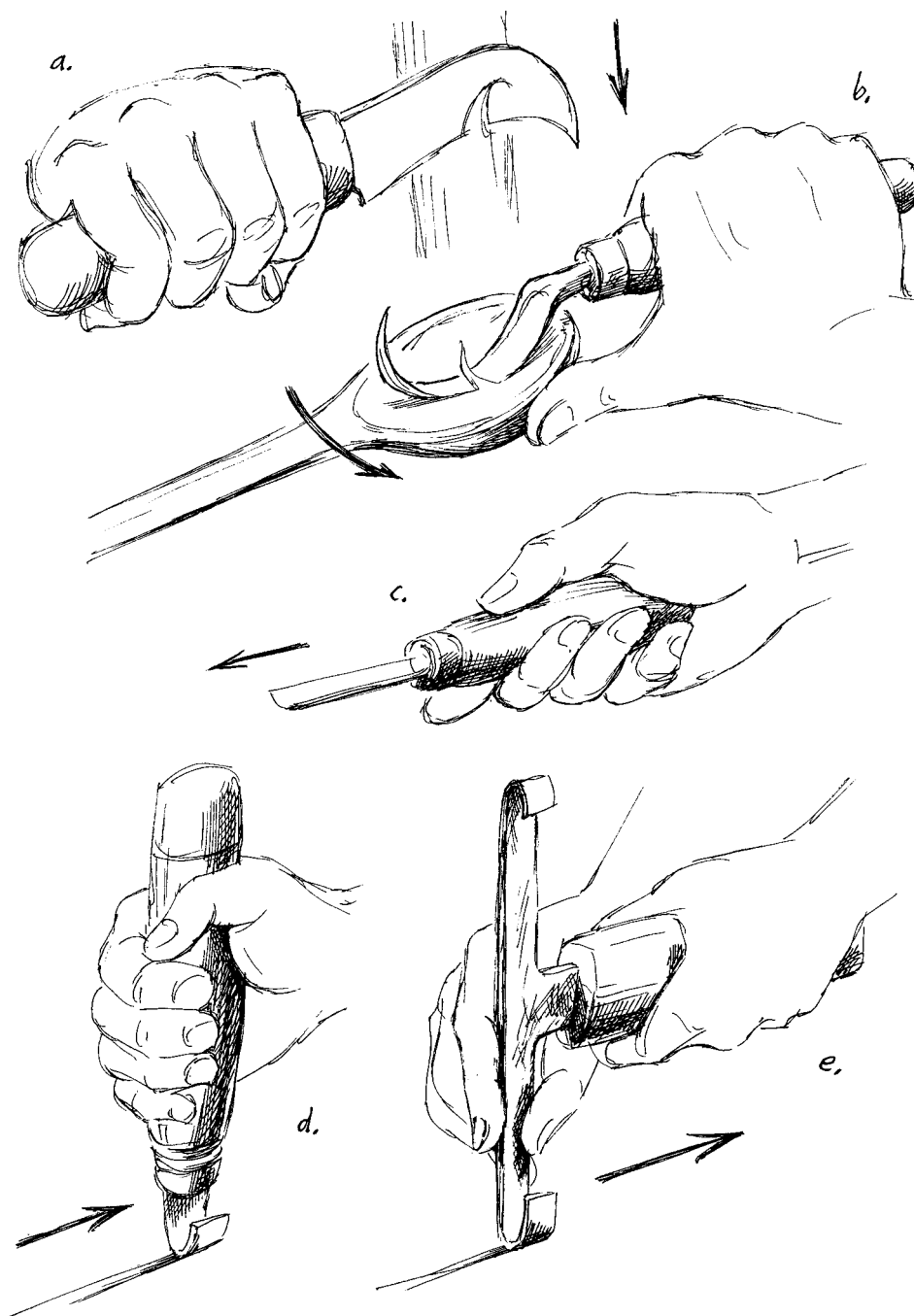
Vyřezávané řezbářské nástroje

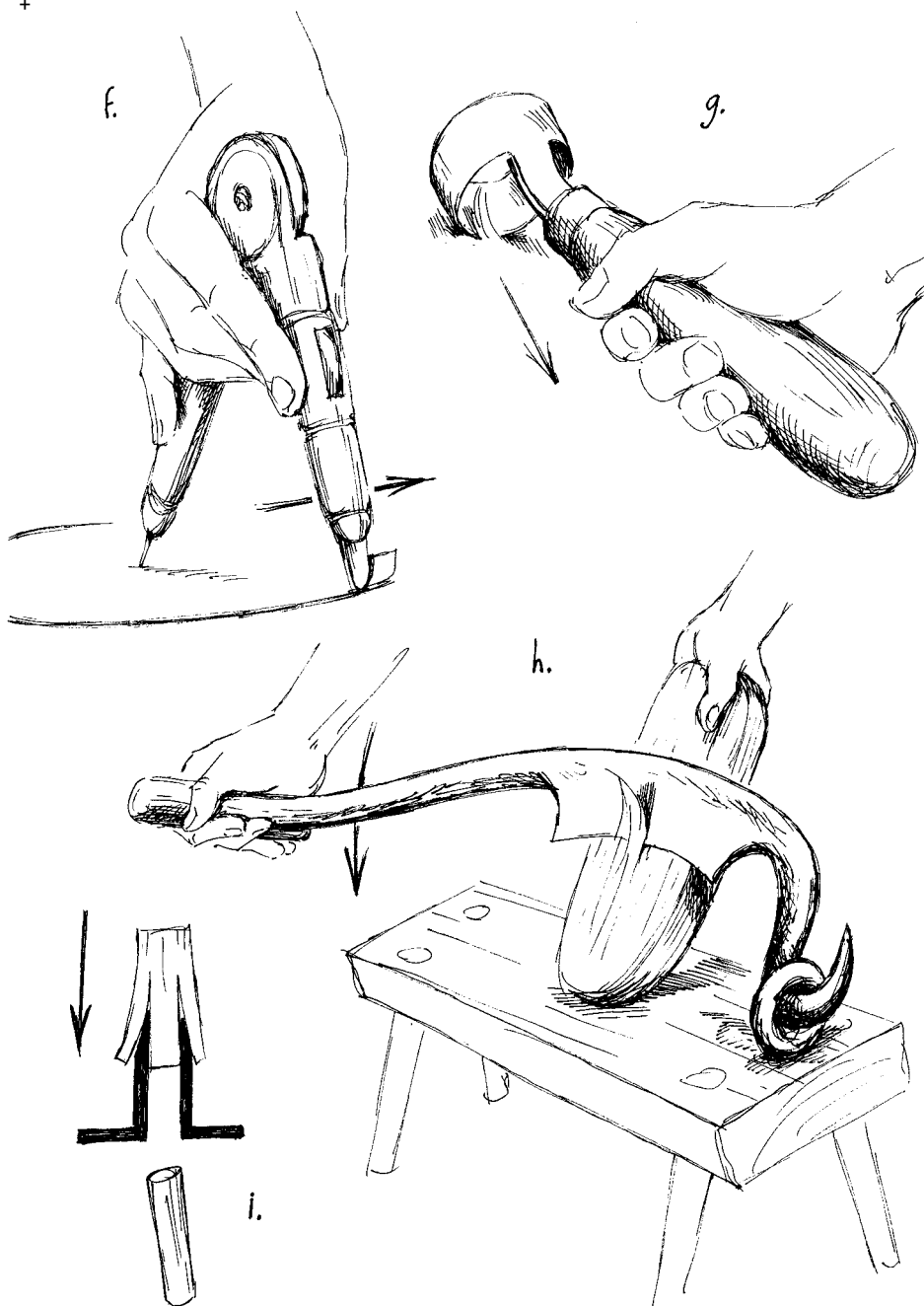
- Pravítko pro vedení háčku při řezbě rovných linek na zakuřovaných předmětech, Hornácko. Ozdobné růžice mohly vzniknout jako zkušební vzorek při práci s řezným kružidlem
- Kružidlo pro řezbu na zakuřovaných předmětech, Hornácko. Nástroj je na plochách, jimiž prochází osa, ozdoben jednoduchým linkovým ornamentem
- Pastýřský nůž s hlavou berana, Maďarsko. Pastýři měli při své hlavní činnosti poměrně dost volného času, který nezřídka věnovali dřevorezbě. Tyto své výrobky, často kvalitní a zajímavé, používali jako vedlejší zdroj svých příjmů
- Vylévaný nůž, Maďarsko. Tento nůž je zdoben bohatým vylévaným ornamentem, který zvyšuje estetickou i praktickou hodnotu nástroje. Oba konce střenky jsou oblitý cínem, který je zpevňuje, což je výhodné zejména v místě zasazení nože
- Hoblík kocour pro vyhoblování drážek pro svlaky, 17. stol., Alpy. Plocha nástroje je ozdobena řezbou obličeje, který má na čele zasazeno hoblovací železo a z úst mu vychází odřezané hobliny

Držení nástrojů

- a) Nůž jako řezbářský nástroj umožňuje dva způsoby práce. Zde je vyobrazena práce tlakem od sebe, která je zpravidla výhodnější při hrubším opracovávání dřeva, neboť neumožňuje zcela přesnou práci. Držení je zcela přirozené, jen je třeba se zásadně vyvarovat řezání směrem k jiným osobám i zvířatům a samozřejmě i ostatním částem vlastního těla. Ohrožena je zejména ruka, držící opracováváný materiál, ale někdy i noha, která může v zápalu tvůrčí činnosti posloužit jako opěra
- b) Druhý způsob držení nože je při řezu tahem k sobě. Ten je zpravidla využíván při přesnější, jemnou práci, kdy se palec ruky držící nůž opře o opracováváný materiál. Možnost zranění je velká, proto je nezbytné postupovat zvlášť opatrně a zejména se nepokoušet o odebrání většího množství dřeva. Zde se ovšem k ohroženým částem těla připojuje břicho a okolí. Při řezbě všeobecně je i při tvůrčím zaujetí vždy myslet na možnost zranění. Na ruku držící opracováváné dřevo je lépe si navléknout koženou rukavici, která nejen ochrání, ale i zvýší pohodlí při práci
- c) Držení dláta jednou rukou je efektivnější než u nože, neboť síla ruky se přenáší po přímce přesně na osu dláta a na jeho ostří. Je tedy možné vyvinout větší řezný tlak i zvýšit přesnost. V lidovém řezbářství se opracováváné dřevo často drží druhou rukou, proto je opět nezbytné vyhnout se směřování řezu k tělu. Tlak na dláto se dá dále zvýšit údery dřevěné palice, dřevo je ale bezpodmínečně nutné pevně upnout, ovšem nejedná – li se o těžký kus, který drží vlastní vahou
- d) S háčkem se řeže tahem k sobě, práce je to poměrně namáhavá a vyžaduje pevnou ruku. Řezání rovných čar usnadní použití pravítka
- e) Dvojitý řezný háček. Tento poměrně velký nástroj je nutné obsluhovat oběma rukama, kdy jedna táhne a druhá vede podle požadované linie

+

Držení nástrojů

- f) Práce s řezným kružidlem vyžaduje dobré seřízení dotyčného nástroje, s důrazem na tuhost spojů, aby nedocházelo v průběhu řezu ke změně nastavení a tedy poloměru. Ruka držící uvolněné kružidlo může při vynaložení určitého úsilí poloměr udržet, ale práce se stává zbytečně nepříjemnou. Vzhledem k tomu, že řezný háček kružidla prochází dřevem po létech ale i proti nim, je třeba dbát na kvalitní nabroušení. Jinak bude řez nečistý, s vytrhanými vlákny
- g) Kruhovým nožem se reže při tahu k sobě, využívá se zejména k vybírání hlubokých prohlubní, které není možné kvůli průběhu dřevních vláken nožem ani dlátem čistě vyřezat
- h) Tato řezná páka se využívala v obuvnictví, kdy se s ní vyřezávaly jednoduché tvary dřevěných podrážek, na které se poté přibíjely vrchní kožené díly. Podobně se používaly při výrobě kopyt na boty. Díky velké páce je možné vyvinout při řezu velký tlak, práce je ale omezena na předměty, které příliš nepřesahují maximální rozevření nůžek mezi pákou a lavicí s hákem
- i) Práce s tímto nástrojem byla jednoduchá a efektivní. Do zaostřené trubky, která byla přibita k lavici s otvorem, se vtlačovaly naštipané špalíky přiměřené velikosti. Každý další pak vytlačil předchozí, který pak spodem vypadl. Použití tohoto nástroje byla výhodné při výrobě velkého množství kolíčků – například pro hroty hrábí nebo nožičky k hračkám a podobně

Uchycení dřeva

- Jednoduchý přípravek pro zdobení dýmek. Zaoblený hranolek se kovovou svěrkou upevní ke stolu
- Dýmka se svým otvorem volně nasune na tuto tyčku. Jedna ruka dýmku přidržuje a otáčí s ní podle potřeby. Toto uchycení je pevnější než držení volnou rukou, navíc dýmku nemůže poškodit jako při upevnění zvnějšku- například do hoblice. Umožňuje dlátem vyvinout větší tlak, současně je možné dýmkou volně otáčet
- Kovaný hák, pevně zatlučený do špalku, Anglie
- Opracovávaná deska se vzepře mezi hák a hranu špalku. Používalo se při opracovávaní dužin k sudům, bečvář tlačil břichem shora na prkno, které přitom prohnutým pořízem zaobloval
- Lavice se zářezem, vyrobená z kmene stromu, opatřená čtyřmi nohami, Francie. Používala se při výrobě dřeváků. Některé lavice měly zářez provedený více z boku
- Použití této lavice bylo velmi jednoduché a účinné. Dvěma klíny se opracováváný předmět zaklíní do zářezu. Po opracování se klíny vyrazily. Vyobrazené klíny jsou pro názornost ostré, ve skutečnosti měly špiče uříznuté, aby bylo kam tlouci palicí pro jejich vyražení

